

O POVAZE BADATELSTVÍ A O ROLI VZDĚLANOSTI

Vážené členky a členové Akademického sněmu, vážení hosté, dámy a pánové,

již před dvěma stoletími fungoval ve Vídni humanitně orientovaný mimouniverzitní vědecký ústav. Ačkoli byl badatelský výzkum tradičně spjat s univerzitními ústavami, počet mimouniverzitních výzkumných pracovišť, zprvu ovšem zvolna, narůstal. Naši předci správně pocítovali potřebu takových institucí pro podporu intelektuální úrovně země. Povaha ústavů univerzitních a mimouniverzitních byla v zásadě podobná; v těch i oněch byly zastoupeny obě klíčové složky, totiž vlastní badatelství a badatelský dorost. Čím se univerzitní a mimouniverzitní výzkumy liší, je poměr obou zmíněných složek.

Znepokojuje mne, že se poněkud vytrácí duch vášnivě provozovaného badatelství, přibývá nešťastné formy individualismu, převažují tendence hojně publikovat namísto úsilí rozumět a jít do hloubky.

V badatelské instituci je třeba lpět na skutečnosti, aby zvolená témata měla pevnou a přitažlivost novosti – nesmí to však bránit tomu, aby byla dotažena do přesvědčivého konce. Jádro velkého tématu může sloužit mnoho let, pokud k původnímu zadání přistupují nové, podnětné a podstatné pohledy. Téměř vždy je třeba ve správné chvíli rozhodně ukončit práci o daném tématu, což nesmí opravdového badatele zaskočit, protože si trvale hraje s provokativní myšlenkou „co dál“. Tématům banálním je nutné se bránit tvrdou silou.

Při studiu lákavého tématu se vkrádá na mysl otázka, k čemu to může být dobré. U základního výzkumu je příspěvek k rozšíření a prohloubení znalosti přirozeně žádoucí a pěkný. Pokud jde o svěží a „horkou tematiku“, je kontakt s průmyslem a školstvím nejen žádoucí, ale zhusta lákavý a moudrý.

Ve věci veřejného života dělá nejen mně starost rezignace na odbornost a průnik amatérizace, někdy velmi trapné, do různých oblastí. Neblaze se to uplatňuje ve vyšších a vysokých patrech politiky, což se někteří pokoušejí hájit poukazem na to, co všechno stihl Winston Churchill. Přitom zapomínají, jak málo Winstonů máme a jak krutě se liší naše státní správa od britské.

Posuzovat zdatnost skokana podle výšky či délky, kam doskočil, a hodnotit běžce podle času, který potřeboval na proběhnutí zvolené dráhy, je jistě na místě. Naproti tomu posuzovat kvalitu badatelské práce pouze podle počtu publikací, ohlasů, impaktového faktoru či podobných charakteristik není dostatečné, protože nezahrnuje náležitě originalitu a myšlenkovou úroveň. Vše dohromady může posoudit pouze prvotřídní odborník, který je člověkem pevného charakteru. Přesto rozumný hodnotitel přirozeně neopomine vzít na vědomí výše uvedené údaje jako jednu z významných charakteristik hodnoceného díla.

Náročnější je posoudit kvalitu, originalitu a rozumnost badatelského úmyslu. Jde obvykle o úlohu pro hodnotitelské těleso příslušného ústavu či grantovou agenturu. Ať jde o hodnocení toho či onoho typu, smysl má pouze tehdy, jsou-li hodnotitelé prvotřídní v dané oblasti a současně lidé cti. Od grantové agentury jsme si mnozí hodně slibovali, dílem snad vlivem její pozice v USA. Její ustavování zásluhou prof. Jaroslava Kouteckého a prof. Bedřicha Velického se uskutečňovalo znamenitě a těleso, které bylo stvořeno, bylo nezapomenutelné pro svou úroveň a pracovitost. V průběhu let však rostla byrokratizace a ne vždy byla sháňka po prvotřídních hodnotitelích snadná. Navíc si nositelé grantů trpce stěžují na ohromnou časovou náročnost přípravy zpráv. Velká část prostředků se spotřebuje na projekty spjaté

s tvrdými vědami, a proto nahradit v čele grantové agentury fyzika reprezentantem z humanitní oblasti byl iracionální počin politika. Několik afér vedlo – naštěstí – k pádu bývalého předsedy GA ČR. Zdá se, že je nyní opravdová naděje na zlepšení. Ohledně financování se domnívám, že je nešťastné, musí-li plynout téměř všechny prostředky z grantové agentury. Témata pokračující nebo náležející do určité skupiny či ústavu by měla být financována tradičním způsobem. Naopak témata mimořádné myšlenkové úrovně nebo finanční náročnosti musí projít rigorózní oponenturou. Za hanebnost pokládám, snaží-li se někdo vědomě či nevědomky vymáhat rozpočtové prostředky pro firemní výzkum. Rozhodneme-li se postupovat výše naznačeným způsobem, snížíme příliš velký rozsah grantové agentury, což je žádoucí.

Dobré fungování instituce vyžaduje co nejlepší obsazení klíčových pozic – vedoucích skupin a ředitelů ústavů. Není správné se domnívat, že musí pocházet z instituce, pro niž hledáme kandidáty na tyto pozice. Často bývá výhodou, pracoval-li a nabýval zkušenosti na jiném, především na dobrém zahraničním pracovišti – vždyť je celý svět k dispozici. Dobrý kandidát má být odborně prvotřídní a musí být zdatný organizátor. Rozumí se, že snadnější je to v zemích vyspělých. V libovolné zemi to však vyžaduje náležitě pracovní podmínky, vybavenost ústavu a přiměřené odměňování pracovníka. Zmiňuji se o tom proto, že často slýchám, jak je to obtížné. Je ovšem pošetilé chtít uspět s výběrem narychlo; k dobré volbě dospějeme lépe, považujeme-li výběr za časově náročný proces. Bez pečlivého výběru lze stěží očekávat dobře fungující skupiny a dobře fungující ústav. Pokud se to delší dobu nedaří, soudím, že je nejlepší skupinu či ústav zrušit. Přitom je však kategorickým imperativem nepoškodit nikoho z dobrých pracovníků rušeného útvaru. Instituce s takto obsazovanými pozicemi nepotřebují tak naléhavě hodnocení „z venku“, protože takto vybírání vedoucí velice dbají na výzkumnou tematiku i odchod ne dosti zdatných a produktivních pracovníků. Dodejme se žalem a rozpaky, že v současnosti nechodí mnozí vedoucí po laboratořích – běda! Naopak je třeba být trvale v osobním kontaktu se členy pracovní skupiny.

Myslíme-li na obsazování klíčových pozic, nezapomeňme, že mezi ně patří i funkce člena vládního kabinetu majícího vědu na starosti. Skutečnost, že se stěží shání ministr, který je opravdu schopen řídit Radu pro vědu, výzkum a inovace (RVVI) z pozic současné vědy, je pochopitelné. Ostatně souvisí to, opakují, se zavržením hodnou vírou, že vzestup do vysokých pater politiky je spjat s růstem způsobilosti. Funkce přidělovat podle skutečné způsobilosti je účinná forma boje proti amatérizaci.

Potřeby společnosti na konci 20. a na začátku 21. století ve velké míře ovlivnilo široké spektrum věd. Vláda, výkonná moc, proto nevyhnutelně potřebuje dobré kontakty se všemi možnými vědami. Ostatně s mocí zákonodárnou je tomu jinak. Za tímto účelem proto Akademická rada AV ČR připravila již v polovině devadesátých let 20. století seznam pracovišť všech vědních oblastí s adresami kontaktních osob, renomovaných odborníků. Opakovaně jsme prohlásili, že na začátku nečekáme žádné odměny, že konzultace budeme pokládat za svou služební povinnost. Materiál byl rozeslán desítkám osobností politického života. Ani ne polovina oslovených potvrdila příjem, jen nemnozí naznačili, že toho rádi využijí. Ve skutečnosti toho nevyužil téměř nikdo. Po dvou a čtyřech letech jsme seznamy aktualizovali, nezáměr však přetrvával.

V té době vznikla také při vládě první Rada pro vědu; malé těleso sestávající z respektovaných, aktivních badatelů včetně prof. Otto Wichterleho. V čele stál

ministr Antonín Baudyš, profesí fyzik. Nezasahoval, měl však ctižádost uvést doporučení Rady do života. Šlo o jedinou Radu, která měla rysy podobných těles ve fungujících zemích; poté začal pokles. Objevovali se lidé, kteří uplatňovali své či skupinové zájmy. Někteří jen zájem předstírali: šlo jim pouze o získání peněz z rozpočtu pro účely, které se ve ctné zemi nikdy z rozpočtu nefinancují. Přibývalo administrativních povinností a složení Rady postupně přešlo do formy, v níž nad 50 % členů přálo právě zmíněným pokleslým účelům. Konstrukteři Rady z pochopitelných pohnutek dbali, aby bylo z kosmetických důvodů mezi členy několik známých vědců. Pro ilustraci tíživé situace budiž uvedeno, že jednu dobu byl předsedou Rady premiér vlády a jeho zástupkyní snad humanitně vzdělaná pracovnice. Jejich společným, tragickým rysem byla naprostá neznalost vědy ve formě, kterou tyto pozice bezpodmínečně vyžadují.

Je možné, že v poslední době svitla naděje na renesanci složení a činnosti Rady – kéž se zdaří. Z věcných důvodů by bylo dobré upravit její název. Netřeba se bát slova věda – označení Rada pro vědu (vlády ČR) by bylo výstižné. Vývoj a inovace jsou ve světě doménou jednotlivých průmyslových firem a nespočívají v ruce oficiálního tělesa s celostátní působností.

Pokud Radě předsedá člen vlády, měl by tomu věnovat dostatek času a energie. Náležitou váhu by Radě mohla vláda projevit pozitivní reakcí na její klíčová doporučení.

Velmi často je základní výzkum spjat s aplikací a výzkum aplikovaný stojí oběma nohama na výzkumu základním. Výzkum firemní je často spojen se zaváděním novot různého typu, s inovacemi. Dělá na mne iracionální dojem, má-li Rada, o níž hovoříme, v zemi typu ČR v názvu slovo inovace. Inovace jsou tak intimně spjaty s jednotlivými podniky, že žádná Rada nemůže situaci obsáhnout. Osudová chyba většiny našich firem je, že nemají pracovníka, který by s ohledem na firemní potřeby dělal výkonnou a účinnou spojku s výzkumem. Chyba, o níž je řeč, má více složek. Takový pracovník by měl dobře vědět, jak formulovat výzkumné potřeby firmy a kam tyto potřeby a požadavky směřovat. Mnoha firmám by se vyplatilo mít smluvní kontakt s konzultanty vhodného zaměření. Na toto téma, bylo nás z Akademie několik, jsme v devadesátých letech 20. století v mnoha firmách přednášeli. Přijímání jsme byli s porozuměním, někdy takřka s potleskem, čímž to ale, až na malé výjimky, skončilo. Příklad dobré výjimky představoval farmaceutický průmysl. Tato uspořádání jsou v rozvinutých zemích samozřejmostí a uplatňovala se za první republiky i u nás. Jsme u významného bodu. Stesky různých činitelů, že to či ono není předmětem zájmu základního výzkumu, je vinou nezájmu aplikované (tedy průmyslové) sféry, ta musí být schopna formulovat požadavky a přednést je na správné adrese. A právě to u nás zhusta chybí – což však není chyba základního výzkumu.

Jan Amos Komenský by se divil, co se nám za čtvrtstoletí podařilo. Všichni jsme věděli, že školství bylo za reálného socialismu neoslňivé. V této souvislosti však nemám vůbec na mysli absurdní disciplíny, které se vyskytovaly v osnovách. Pokud jde o nás, neuvěřitelné, co mám na mysli, se týká poklesu úrovně škol všech stupňů v posledních 25 letech. Toto tvrzení se zakládá na rozpravách s mnoha desítkami učitelů a frekventantů oněch škol. Není to důsledkem, že by byla státní moc zaujatá pouze proti školství, je to spjato s chladem a nevalným zájmem o kulturu a vzdělanost. Oficiální projevy bývají samozřejmě plné vlídnosti a porozumění, skutky však zhusta vyvolávají pohoršení. O tom všem se ví, hovoří a píše, avšak významné

kroky k nápravě není vidět. Snad poslouží dvě informace ze života, jedna izraelská a jedna japonská.

V polovině minulého století, v době, kdy Izrael usiloval o přežití, bylo nutné zoufale šetřit. Všechny rozpočtové kapitoly byly drasticky redukovány, pouze dvě oblasti nebyly postiženy, školství a věda – dokonce dostaly přidáno. To hovoří za vše.

V sedmdesátých letech 20. století byla japonská vláda znepokojena nevalnou úrovní středního školství; příčina byla známa. Nejlepší nastupující absolventi vysokých škol dostávali v průmyslu výrazně -více než ve školách. Vláda tuto potíž překonala prostě: rozhodla o zvýšení nástupních platů ve školství na úroveň, jež mírně převyšovala typické platy v průmyslu. Výrazný efekt se dostavil za několik málo let.

Přihlédneme-li k úrovni, znalostem a kvalifikaci nadpoloviční části našich ministrů školství, lze porozumět, proč šance na nápravu nejsou velké. Žal umocňuje víra některých, že jde o zdatné vysoké úředníky, což není pravda. Ještě horší je, když o jednom ze slabých řekne renomovaný politik, že jde o nejzdatnějšího polistopadového ministra školství.

Je neuvěřitelné, že vláda neuložila Akademii věd povinnost vést graduální a postgraduální studia se stejnými právy, jaká mají univerzity.

Počet vysokých škol v ČR je enormní a vybavení mnoha z nich se díky prostředkům z EU výrazně zlepšilo. Na kvalitu jejich učitelských sborů nelze usuzovat podle počtu docentů a profesorů. Mnozí z nich by ve vyspělejších zemích neobstáli. Sluší se dodat, že škola číslo jedna, Univerzita Karlova, je trapně podfinancována.

Jak z toho ven? Krátce řečeno, ČR nepatří mezi „země první jakostní skupiny“. Přejít z druhé do první skupiny je namáhavý a složitý a není ani krátkodobý. Navíc to není téma pro samotnou Akademii věd ČR, avšak Akademie by měla mít ctižádost ujmout se iniciativy. Inspirace a návrhy by musely přijít od odborníků různého zaměření: od sociologů, právníků, psychologů až po přírodovědce a technology různého zaměření. A rovněž by bylo nutné najít koordinátora majícího nevšední vlastnosti.

V otázce postavení ČR jako partnera EU (a nejen těchto zemí) vzpomeňme nadutost, jež provázela kontakty se zeměmi Visegrádské čtyřky. Po letech všichni vidí, jak neoprávněné to bylo. Snahy minulého a současného prezidenta o upevnování kontaktů s Ruskou federací a Čínou v poslední době jsou neobratné a nešťastné, takže veřejnost se k tomu nehlásí. Lidem vadí mj. to, co pokládají za nedůstojnou podlézavost vůči mocným.

V sociální politice stojí za povšimnutí, jak přibylo lidí, kteří se probírají nádobami na všelijaký odpad.

K amatérizaci. Jako by u nás panovalo přesvědčení, že s rostoucí funkcí v politickém životě roste způsobilost zastávat vedoucí pozici jakéhokoli zaměření. Část nedostatečnosti, kterou ve více směrech vidíme, je způsobena tímto zvráceným pohledem. Zákon o veřejné službě se tvoří přes 10 let.

O úrovni části veřejné správy svědčí mj. to, že také v roce 2014 nebyla ČR schopna vyčerpat miliardy z peněz EU. Jistě nikdo nebude vinen a tím méně vystaven hrozbě snížení platu, třeba 10 % na rok, dva či tři.

K Václavu Havlovi. Mezi prvými ostudnými útočníky byli dva blízcí spolupracovníci bývalého prezidenta Václava Klause. Někteří lidé s ohledem na způsobilost obou soudili, že je správné to ignorovat s nadějí, že je jen otázkou času, kdy je V. Klaus okřikne. K tomu nedošlo, zato sám exprezident zaútočil před koncem roku 2014 tak neuvěřitelným a ubohým způsobem, že jej ze strany mnohých občanů stihlo upřímné

opovržení. Byla by škoda nezmínit ostudné úsilí náměstka ministra zahraničí Petra Druláka, kterému vadí Havlův vztah k lidským právům s ohledem na možné narušení ekonomických vztahů (*pozn. red.: např. viz rozhovor v LN ze dne 30. 5. 2014*). Reakce normálního světa na sebe nedala dlouho čekat; jako jedna z ilustrací může posloužit naše starost o přijetí našeho premiéra při jeho návštěvě USA u příležitosti 25. výročí listopadu 1989.

K novým centrům. Již dnes mají některé dobré instituce potíže s obsazením laboratoří – když budou dělat profesionální nábor, situace se poněkudlepší. Avšak pomyslíme-li na ubytování hostů s rodinami, vyvolává to další vážné starosti. V budoucnosti nepřilíš vzdálené se tok peněz z EU zastaví. Odkud na provoz center ČR vezme?

K vzdělanosti. Obecná vzdělanost v ČR je nedostatečná. Pokud neučiníme výrazné kroky vpřed, nebudeme mít šanci na přechod mezi země první kategorie. Velké téma pro AV ČR i pro české vysoké školy.

RUDOLF ZAHRADNÍK